

Çevresel Konularda Sendikal Gerekçeler ve Açılımlar: Sosyal Dayanışmanın Gücü

Recep Kapar*

A. Giriş

Günümüzde çevre sorunlarının insan uygarlığını ve canlı yaşamını önemli ölçüde tehdit ettiğine yönelik genel bir uzlaşma vardır. Ancak, çevre sorunlarının nedenleri ve sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yalnızca insan ve canlı sağlığına ilişkin bir konu olmadığı görülmektedir. Konunun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, demografik, doğal güçler gibi çok fazla sayıda bileşeni vardır. Bu yönleriyle, çevresel konular tüm kişi ve kurumların gündeminde ve etkinliklerinde yer bulmaktadır.

Çalışanların ekonomik, sosyal, siyasal istemlerinin oluşturulmasında, geliştirilmesinde, gerçekleştirilmesinde ve savunulmasında temel bir işlev üstlenen sendikalar çeşitli biçimlerde çevre sorunları ile ilgilenmekte, bu sorunlara ilişkin sendikal politikalar üretmekte ve etkinlikte bulunmaktadır. Bu çalışmada sendikaların çevre sorunları ile ilgilenme gerekçeleri belirlenerek, sendikaların çevre konusunda oluşturdukları politikalar ve gerçekleştirdikleri eylem ve etkinlikler kısaca açıklanacak ve bu gelişmelerin toplu sözleşmeleri nasıl etkilediğine ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır.

B. Sendikal Gerekçeler

Çevre sorunlarının ulaştığı boyutlar ve bu sorunları önlemeye yönelik arayışlar sendikaların çevresel konularla ilgilenmelerini zorunlu hale getirmektedir. Bu süreçte, endüstri ilişkileri sisteminin çevresel

konuları da kapsamaya başladığı görülmektedir. Bu gelişmeler çevre sorunlarının ve bu sorunları önlemeye yönelik politikaların çalışanlar, işletmeler, sektörler, işgücü piyasası ve çalışma koşulları üzerinde etkide bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Gerçekten de, çevre sorunlarının ve koruma politikalarının çalışanlar üzerindeki etkileri, diğer sosyal guruplarda yer alanlara göre daha belirgindir. Bu durum, çalışanların üretim sürecinde buldukları yerle doğrudan ilgilidir. Sendikal bakımdan, çevre sorunları ikincil ya da üçüncül öncelikli bir konu olmadığı gibi, diğer etkinlik veya konular içinde sınıflandırılmayacak kadar önemlidir.

Sendikaların çevre sorunları ve çevre koruma politikaları ile ilgilenmeleri için çok sayıda neden vardır. Öncelikli olarak, çevre sorunları ile işgücü sağlığı ve iş güvenliği sorunları arasında güçlü bir bağ olduğu belirtilmelidir. Bir başka deyişle, bu iki alan birbiri içine geçmiştir. Sağlık bakımından çalışma çevresi ile yaşam çevresi arasındaki sınırlar bir çok nedene bağlı olarak netliğini yitirmiştir. **Şekil** işyeri düzeyinde, işyeri iç çevresi ile işyeri dış çevresi arasındaki insan sağlığı ve güvenliğini etkileyen etmenlerin etki ettikleri alanları ve belirginliğini yitiren sınırı göstermektedir.

Diğer yandan, çevre sorunları ve çevre koruma politikaları doğrudan üretim süreciyle ve istihdam ile ilgilidir. Aynı zamanda, çevre sorunları toplumsal alanda yaygın ilgi gören ve çözümü yönünde kamuoyunun baskı oluşturduğu ve çok sayıda örgütün tutum belirlediği ve istemde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal bir konu haline gelmiştir.

1. İşgücü ve Çevre Sağlığı

En önemli sendikal gerekçe, işgücü sağlığı ile çevre sağlığı arasında her geçen gün güçlenen ve karmaşıklaşan

* Dr, Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü (recepkapar@hotmail.com)

karşılıklı ilişkinin varlığıdır. Bu ilişkiye bağlı olarak, çevre sorunu yaratan bir işyerinin, aynı zamanda işgücü sağlığı ve iş güvenliğine yönelik sorunlar yarattığı, işgücü sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin sorunları bulunan bir işyerinin de, çevre sorunu yarattığı veya her an yaratma potansiyeli olduğunu söylemek olanaklıdır. Günümüzde, Dünya Sağlık Örgütü çevre sağlığı, işyeri sağlığı ve mesleki sağlık önlemlerini kaynaştıran, bütünleştiren çözümlerin geliştirilmesini amaçlamaktadır (Wynne-Grundemann, 1999: 59).

a. Etmenler

Çalışanları etkileyen işgücü sağlığı ve iş güvenliği sorunlarını doğuran etmenler ile canlıları etkileyen çevre sorunlarına yol açan etmenler arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu ilişki, özellikle işyeri kaynaklı çevre sorunları alanında açıkça kendini gösterir. Sanayi devriminden bu yana işyerlerinde çalışanların sağlığını ve güvenliğini tehdit eden etmenler etki alanını genişletmiştir. Bu etmenler, artık yalnızca çalışanların sağlık ve güvenliklerini değil, aynı zamanda çevreyi ve çevrede yaşayanların da sağlık ve güvenliklerini tehdit eden bir nitelik kazanmıştır (Acar, 1991: 31-32; Soyer, 1988: 21-22; -----, 1993).

İşyerlerinin çevre sorunu yaratan kaynakları, daha ilk ortaya çıktıkları andan itibaren ilk etkilerini işyerlerinde çalışanlar üzerinde göstermektedir. Çünkü çevre sorunu yaratan etmenlerin en yoğun ve şiddetli bulunduğu alan, işyerleridir. Bu etmenler, çalışanlara fiziki olarak çok yakındır ve doğrudan çalışanın yaptığı işin bir parçası veya sonucudur. Özellikle, sağlığı ve çevreyi tehdit eden etmenlerin (i) ölçülmesi ve kontrolü, (ii) depolanması, taşınması, imha edilmesi, yeniden üretime kazandırılması, (iii) işyeri iç çevresinden temizlenmesi, kaza ve sızıntıya bağlı sonuçlarının belirlenmesi ve bu sonuçların giderilmesi, (iv) depolanmasında, taşınmasında, atılmasında kullanılan araçların ve tesislerin bakımının yapılması, onarılması ve temizlenmesi gibi işlerde olduğu gibi,

etmenler doğrudan işin kendisi olabilmektedir.

İşyerinin üretim süreçleri, çalışanların sağlık ve güvenliklerini olumsuz yönde etkilerken, o işyerinin çevresinde yaşayan insanların sağlıkları ve güvenlikleri üzerinde de aynı olumsuz sonuçları doğurmaktadır. Etmenlerin sağlık bozucu etkileri işyeri sınırları dışına taşıdığı için, meslek hastalıkları **çevre hastalığı** olarak da nitelendirilir hale gelmiştir (Fişek, 1995: 329). Örneğin, metalurji ve lamba yapımında kullanılan ve zehirli bir maden olan berilyum, gerekli önlemler alınmadığı durumlarda çalışanlarda öldürücü akciğer hastalıklarına neden olmaktadır. Berilyum madenine bağlı oluşan aynı akciğer hastalıkları, çalışanlarla birlikte, o işyeri yakınında oturanlarda da görülmektedir (Akbulut, 1994: 37).

Bazı etmenlerin etki süreçleri ise, berilyum madeni örneğine göre daha karmaşık olabilmektedir. Gerçekten, pestisidler, tarımsal üretimde verimi arttırmak ve üretilen malların uzun süreli saklanması amacıyla üretilmekte ve kullanılmaktadır. Pestisidlerin üretimine ilişkin işlerde çalışanların, bu maddelerden kaynaklanan meslek hastalığına yakalanma ve zehirlenme riskleri yüksektir. Aynı zamanda, pestisidleri tarımsal üretim sırasında ilaçlamada kullanan tarım çalışanlarının da sağlıkları olumsuz olarak etkilenmekte ve zehirlenmeler görülmektedir. Tarımsal üretim sonucunda elde edilen ve pazarlanan gıda maddeleri üzerlerinde pestisid kalıntıları taşımakta ve gıda alımı yoluyla da insanları etkilemektedir. Pestisidlerin olumsuz etkileri yalnızca insan sağlığı ile sınırlı değildir. Diğer yandan, çevre kirliliği ve doğal dengenin bozulması sonuçlarını da doğurmaktadır (Özyıldız, 1989: 87-91; Vargel, 1988: 10-11; İSGÜM, 1991: 34-42).

İşyeri dış çevresinde bulunan sağlık bozucu etmenler işyerinde çalışanları etkilemektedir. Bu çerçevede, işgücü sağlığı ve iş güvenliği sorunlarının bir kısmı çalışanların bulunduğu işyerinden kaynaklanmaz, işyeri dışından kaynaklanır.

Örneğin, işyeri dışındaki gürültü kaynakları (otoyol, havaalanı vb.), çevre kirliliği, komşu işyerlerinden kaynaklanan etmenler, kazalar, atıklar ve büyük endüstriyel kazalar gibi olgular işyerinin çalışma çevresine ulaşarak, çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehdit eder. Bu nedenle, tek başına bir işyerinde ve üretim sürecinde yeterli ve etkin önlemlerin alınması, işgücü sağlığı ve iş güvenliğine yönelik tehditleri ortadan kaldırmamaktadır.

İşyerlerinden veya işyeri dışından kaynaklanan bir çok sağlık bozucu etmen çalışanları ve ailelerinin yaşamlarını da tehdit etmektedir. Çalışanların yerleşim yerleri, genelde işyerlerinin ve çevre sorunlarının yoğun olarak bulunduğu bölgelerdir. İşyerlerine yakın bölgeler kirli ve tehlikeli bir nitelik gösterir. Bu nedenle, çalışanlar ve aileleri işyerlerinin çevre sorunu yaratan, insan sağlığını tehdit eden etmenlere daha fazla maruz kalmaktadır (WHO, 1997).

Aynı zamanda, çalışanlar işyerinde maruz kaldıkları sağlık bozucu etmenleri çeşitli biçimlerde yaşamlarına, ailelerine ve konutlarına taşımaktadır. Bu yolla aile üyelerinin de sağlıkları tehlikeye düşmektedir (Fişek, 1995: 325). Meslek hastalıkları, belirli mesleklerde görülen ve mesleğin yapılmasından kaynaklanan hastalıklardır. Fakat etkileri yalnızca o meslekle, mesleğin yapıldığı işyeriyle sınırlı kalmamakta, işyerinden daha geniş alana yayılmaktadır (Fişek, 1995: 325; Bilir, 1988: 20; Acar, 1991: 31-32). Çalışanın yakalandığı meslek hastalığı aile bireylerini yakından ilgilendirir (Fişek, 1995: 325). Bu ilgi, hastalık dolayısıyla, çalışmama, ücret gelirinden yoksun kalma, sağlık masraflarının artmasından öte bir durumdur. İşyerinde yaptığı iş dolayısıyla insandan insana bulaşan bir hastalığa yakalanan çalışanın ailesi ve yaşamında ilişkide bulunduğu kimseler gerekli önlemlerin alınmaması ve ortamın bulaşmaya uygun olması durumunda bu hastalığa yakalanacaktır. Böyle bir durumda olduğu gibi, işyerinde bulunan sağlığı bozucu etmenler, çalışan tarafından işyeri sınırları dışına taşınmaktadır. Bu yönüyle, çalışanın

yakalanmış olduğu bulaşıcı meslek hastalığı, bir çevre sağlığı sorunu haline gelir.

Sağlık bozucu etmenlerin işyeri dışına taşınması yalnızca mesleki bulaşıcı hastalıklarda söz konusu değildir. Diğer bazı durumlarda da çalışan, işyerinde bulunan sağlık bozucu etmenleri dış çevreye veya ailesinin yaşadığı yere taşıyıcı rolü üstlenebilir. "... kurşun çözücüler vb. etmenlerin toz halinde giysi, saç, tırnak, anne sütü vb. ile ya da solunum havasıyla eve taşınması söz konusu olabilmektedir" (Fişek, 1995: 325). Bir başka durumda ise, çalışma koşulları nedeniyle "üreme hücrelerinde ve gen düzeyinde oluşabilen kırık ve sapmalar, anne karnındaki çocuğun düşük, ölü ya da sakat doğum, gelişme geriliği vb. sağlık sorunları yaşaması" na neden olabilir (Bilir, 1988: 19-20; Fişek, 1995: 325.).

Bu gelişmeler sonucunda, işgücü sağlığı ve iş güvenliği bakımından işyeri ile işyeri dış çevresi arasındaki sınır belirginliğini yitirmektedir. İşyerindeki sağlık bozucu etmenler hem çalışanlar için, hem çalışanların aileleri için hem de çevre de yaşayan tüm canlılar için sağlık ve güvenlik sorunu haline gelmiştir. Diğer yandan, işyeri dışında bulunan ve o işyerinin üretim sürecinden kaynaklanmayan çok sayıda etmende işyerinde çalıştıkları sırada çalışanları tehdit edebilmektedir.

b. Büyük Endüstriyel Kazalar

İşyeri sınırları ile dış çevre arasındaki sınırın belirsizleşmesine dair en önemli ve somut olgulardan birisi büyük endüstriyel kazalardır (ILO, 2003: 31). Sanayileşme, teknolojik gelişme ve tehlikeli madde kullanımı ve üretimi büyük endüstriyel kazalar olgusunu öne çıkarmaktadır. Özellikle Bhopal ve Çernobil gibi çok sayıda önemli kazanın sonucunda ortaya çıkan tehlikeli ve olumsuz sonuçlar, büyük endüstriyel kazaların gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Bu kazaların, insan sağlığı ve canlı yaşamı üzerindeki ağır etkileri ile gerçekte her endüstriyel kuruluşun faaliyetleri sırasında potansiyel olarak, bir

büyük kaza olma olasılığının bulunması, konunun önemini daha da arttırmaktadır.

Büyük kaza kavramı, Avrupa Topluluğu Konseyi'nce; "bir veya daha çok tehlikeli madde içeren, kuruluşun içerisinde ya da dışarısında, çevre ve insanlar için derhal ya da sonradan önemli bir tehlike oluşturan endüstriyel bir etkinlik sonucunda, kontrol dışı gelişen sızıntı, yangın ve patlama benzeri olaylar" biçiminde tanımlanmıştır (ILO, 1990a: 1). 1993 yılında kabul edilen, UÇÖ' nün 174 sayılı "Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi" adını taşıyan uluslararası çalışma sözleşmesinde de büyük kaza kavramı tanımlanmıştır. Bu tanıma göre büyük kaza; **işçiler, halk ve çevre** için hemen ya da sonradan ciddi bir tehlikeye yol açan, bir veya daha çok tehlikeli maddeyi içeren büyük tehlike yaratan kuruluş içindeki alanda birden bire oluşan (özellikle önemli sızıntı, yangın ve patlama gibi) olaydır (ILO, 1993: 1).

Kaza sonucu ortaya çıkan etmenler, çok büyük bir alanda ve yoğun bir şekilde etkisini gösterir. Kitlese ölüm, yaralanmalar meydana gelir ve insanlar yerleşim bölgelerini sürekli ya da geçici olarak ayrılmak zorunda kalır. Büyük endüstriyel kazalar önemli ekonomik kayıplara da yol açmaktadır (ILO, 1990a: 1).

Büyük kazaların bazıları ve bu kazaların insanlar üzerindeki sağlık bozucu sonuçları Tablo 1 de özetlenmiştir. Bu tür kazalara neden büyük kaza adı verildiği Tablo dan ve belirtilen örneklerden açıkça anlaşılacaktır. Tablo da dünyada bugüne kadar olmuş büyük kazaların (örneğin Çernobil nükleer kazası) bütününü içermemektedir. Diğer yandan, bu konuya ilişkin farklı ve çok sayıda örnek verilebilir. 1976 yılında İtalya'da bir işletmeden çevreye az miktarda dioksin yayılması sonucunda 30 kişi yaralanmış ve 220.000 kişi de köylerini boşaltmak zorunda kalmıştır. 1987'de Fransa'da amonyum nitrat sızıntısının etkilerinden korunmak için 60.000 kişi evlerini boşaltmıştır (ILO, 1990a: 1).

Büyük endüstriyel kazalar, nitelikleri itibariyle bir işyerinde ortaya çıkan kazadır ve öncelikle işyerinde çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehdit eder. Bu yönüyle, büyük endüstriyel kaza bir **iş kazası** özelliği taşır. Aynı zamanda, kazanın sonuçları işyerinin dışına ileri derecede ve yoğun olarak yansıdığı için, çevre sorunu yaratan bir **çevre kazası** özelliği de gösterir.

Büyük endüstriyel kazalar, işyerinde çalışanları etkilemesi (iş kazası özelliği) ve çevre sorunu yaratması (çevre kazası özelliği) bakımlarından işgücü sağlığı ve iş güvenliği ile çevre sağlığı ve çevre koruma etkinliklerinin ortak konusudur (ILO, 2003: 31). Bu özelliği, UÇÖ sözleşmesinde açıkça görülmektedir. UÇÖ geçmişte, işgücü sağlığı ve iş güvenliği sorununu ve önlemlerini işyerinde çalışanların korunması amacı ile sınırlarken, "Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi" sözleşmesi ile hem işçileri hem insanları hem de çevreyi korumayı amaçlamıştır (ILO, 1993: 1).

c. Önlemler

Üretim sürecinin işgücü sağlığı üzerindeki etkilerinin belirlenmesi çalışmaları oldukça erken bir dönemde başlamıştır. Geçen sürede, işgücü sağlığına ilişkin bir bilgi birikimi oluşmuştur. Bu çalışmalardan tarihsel süreçte elde edilen bilgi birikimi, çevre sorunu yaratan etmenlerin insan sağlığına olan olumsuz etkilerinin belirlenmesinde ve giderilmesinde destekleyici bir rol oynamaktadır (Güler, 1995: 64). Örneğin, UÇÖ' nün işgücü sağlığı ve iş güvenliği konusundaki birçok çalışması, tehlikeli ve toksin maddelerin çevreye uygun kullanımı konusunda yol gösterici olmaktadır (Kara vd., 1992: 265).

İşgücü sağlığı ve iş güvenliği önlemleri yalnızca çalışanları koruyan bir nitelik taşımamaktadır. Bu önlemler işyeri, meslek, işkolu ve çalışan gibi geleneksel unsurları da kapsamakla birlikte, daha geniş bir alana karşılık gelen çevrenin korunması işlevini de doğrudan veya dolaylı yollarla yerine getirmektedir (Lostar, 1989: 372).

Çevre koruma önlemlerinin de benzer biçimde çevrenin yanında çalışanlarında sağlık ve güvenliğinin korunmasına katkı yaptığı görülmektedir. Çevre sorunlarını önlemeye yönelik geliştirilen çevre koruma politikaları, işyerlerinde kullanılan ve üretilen insan sağlığına zararlı maddelere ilişkin çok sayıda düzenleme getirmektedir. Bu düzenlemeler, işyerlerinde sağlığa zararlı maddelerin bulundurulmasını, kullanımını veya üretimini sınırlandırabilmekte veya bütünüyle yasaklayabilmektedir. Bu yönüyle, çevre koruma politikaları işgücü sağlığı ve iş güvenliği önlemlerine ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Diğer yandan, çevrenin korunması amacıyla işletmeler üzerindeki denetim, bilgi verme zorunlulukları, siyasi ve sivil baskılar artmaktadır. İşyerinde yapılan üretimin insan sağlığı üzerindeki etkileri geçmişte yalnızca, işverenleri, çalışanları, sendikaları ve devletin sınırlı sayıda kurumunu ilgilendirmiştir. Günümüzde ise, işyerlerindeki üretim sürecinin insan ve diğer canlıların sağlığı üzerindeki etkileri ile ilgilenen farklı ve çok sayıda kamu kurumu yanında, toplumsal örgütlerde bulunmaktadır. Artık çevreci veya yeşil örgütler, çevre araştırma ve koruma birimleri, halk ve çevre sağlığı birimleri, devletin sağlık ve çevreyle ilgilenen bütün kurumları, işyerlerinin çevresinde yaşayan insanlar dikkatlerini işyerlerine ve işyerlerinden kaynaklanan ya da kaynaklanabilecek çevre ve sağlık sorunlarına çevirmiştir.

Bu durum, işgücü sağlığına ilişkin var olan politikaların uygulanması ve yeni politikaların geliştirilmesi için gerekli olan uygun koşullar doğurmaktadır. Özellikle, çevresel konulara artan ilgi, işyeri ile çevre arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkinin daha iyi anlaşılmasında önemli bir katkı sağlamaktadır (ILO, 2003: 72).

Çevre koruma politikaları, ortaya çıkardığı bazı gelişmelerle çalışanların sağlık ve güvenliklerinin, geçmişe göre daha fazla risk altında bulunmasına neden

olabilmektedir (Clinch, 2001: 15). Çevre koruma politikaları geliştirilmeden önce, birçok tehlikeli madde üretim sürecinin çeşitli aşamalarında doğrudan ve hızlı olarak işyerlerinden farklı yöntemlerle (atık, taşıma, gizlice çevreye bırakma vb.) uzaklaştırılmaktaydı. Ancak, çevre koruma politikaları, bu tür maddelerin çevreye bırakılmadan önce belirli süreçlerden geçirilerek, zararların ortadan kaldırılmasını ya da azaltılmasını öngörmektedir. Zararların ortadan kaldırılması ya da azaltılması faaliyetleri, işyerlerinde yeni işlerin ve işyeri eklentilerinin oluşmasına neden olmaktadır. Arıtma tesisleri, izole edici bölümler, bekletme odaları ve buralarda yapılan işler, bu duruma örnek gösterilebilir. Diğer yandan, kullanılmış maddelerin, çöplerin, atıkların yeniden işlenerek üretime kazandırılması işlemleri de çevre politikalarınca geliştirilmeye çalışılmaktadır. Yeniden işleme gibi işlerde çalışanların sağlık ve güvenlikleri bakımından önemli bir risk taşıdıkları açıktır. Bu gibi işyeri eklentilerinde ve işlerde çalışanların sağlık ve güvenlikleri, gerekli önlemler alınmadığı durumlarda diğer çalışanlara göre daha fazla tehdit altındadır.

Çevreyi koruma amaçlı politikalar, üretim süreçlerine de müdahale ederek ortaya yeni sorunlar çıkmasına neden olabilmektedir. Örneğin, motorlu taşıtlarda kurşunsuz benzin kullanımı, çevre politikaları aracılığıyla yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Ancak, kurşunsuz benzin üretimine ilk başladığı dönemde, uzun süre önce kurulmuş ve teknolojisini yenilemeyen rafinerilerde işgücü sağlığı açısından yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Kurşunsuz benzin üretiminin yapılmaya başlanmasıyla, benzin üretiminde çalışanların geçmişte yakalanmadıkları meslek hastalığı niteliğinde yeni hastalıklara yakalandıkları görülmüştür (Petrol-İş, 1986: 138).

2. İstihdam

Çalışanların ve sendikaların istihdamdaki değişmeye duyarlı oldukları bir gerçektir. Çevre sorunları ile politikalarının

istihdam üzerindeki etkisi çok unsurlu, karmaşık ve bazı yönleriyle belirsiz bir konu olarak görünmektedir. Çevre sorunları ve koruma politikaları istihdamın düzeyini, sektörel dağılımını ve mesleki yapıyı etkilemektedir. Ancak, çevre koruma politikaları ile istihdam arasındaki ilişkinin tam olarak belirlenmesi, bir çok engel tarafından sınırlanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde dahi bu tür belirlemeleri yapmayı sağlayacak veriler eksiktir.

Sınırlı veriler ise, çevre koruma önlemleri nedeniyle istihdamda ortaya çıkan azalmanın gerçekten önemsiz olduğu yönündedir (Skea, 1996: 130). Avustralya'da kereste işyerlerinde 15 yıl içerisinde 25 bin işin ortadan kalktığı tahmin edilmektedir. Ortadan kalkan bu işlerin yüzde 98'i üretim sürecindeki makineleşmeden ve yeniden yapılanmalardan, yüzde 2'sinin ise çevresel önlemlerden kaynaklandığı hesaplanmaktadır (McNaughton-Penney, 2002: 14). Benzer biçimde, ABD'de 1995-1997 yılları arasında gerçekleşen işten çıkarmaların binde 1,4'ünün çevresel konularla ilgili olduğu belirtilmektedir (Hewitt-Foley, 2000: 10).

Çevre ve istihdam arasındaki ilişki birkaç biçimde somutlaşmaktadır.

a. İşyerlerinin Kapanması

İşyerlerinin kapanması çoğunlukla iki biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi, idari, yargı veya yasama kararı sonucunda çevre koruma amacıyla işyeri kapatılır. İkincisi ise, çevresel önlemlerin üretim maliyetlerini arttırması nedeniyle işyerindeki üretimin sonlandırılmasıdır.

Çevre koruma amacıyla önemli derecede insan sağlığını ve çevreyi tehdit eden işyerlerinin kapandığı, üretimlerini geçici süre ara vermek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Bu tür uygulamaların istihdam düzeyi üzerindeki etkisi olumsuzdur (Bhalla: 164-165). İşyerlerinin kapanması dolayısıyla ortaya çıkan istihdam kaybının sınırlı ve oldukça küçük olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, bu tür işyerlerinin bir kısmının herhangi bir nedenle zaten kapanacağı, çevresel düzenlemelerin sadece kapanma

sürecini hızlandırdığı belirtilmektedir (ILO, 1990b).

İşyerinin kapanması nedeniyle, istihdamın azalması istihdam-çevre koruma ilişkisinin yalnızca bir yanını oluşturur. İşyerlerinin kurulması ve genişletilmesine ilişkin kararlar ve süreçler üzerinde, çevresel düzenlemelerin nasıl bir etkide bulunduğu yeterli ve uygun verilerin bulunmaması nedeniyle tam olarak bilinmemektedir (ILO, 1990b).

Diğer yandan, işyeri kapanmalarının neden olduğu istihdam kayıplarının ulusal ölçekte önemsiz olduğu, sorunun önemli ve gerçek etkisinin yerel ölçekte ortaya çıktığı belirtilmektedir (ILO, 1990b). Özellikle, belirli bir bölgede önemli ölçüde iş yaratmış işyerinin veya işyerlerinin etkinliklerini sınırlayan, durduran veya uygulanan kapanma kararları yerel işgücü piyasası koşullarını ve insanların geçimini olumsuz olarak etkileyecektir. O bölgede işsizlik önemli ölçüde artacaktır.

Aynı zamanda, işyerinin kapanması sonucunda istihdam ve gelire ilişkin dolaylı etkiler de ortaya çıkacaktır. İşyeri kapanmalarından (i) işyerinin çevresinde bulunan ve çalışanların alışveriş ettikleri esnaf ve sanatkarlar, (ii) çalışanlara konutlarını kiralayan konut sahipleri, (iii) kapatma kararın uygulandığı işyerine hammadde, mamul, makine, hizmet vb. sağlayan işyerleri, (iv) kapatılan işyerinin ürettiği mal ve hizmetleri pazarlayan ve dağıtan işyerleri ve bu işyerlerinde çalışanlar da dolaylı olarak etkilenecektir.

b. Yerelleşme

Çevre koruma önlemlerinin istihdam üzerinde olumsuz etkide bulunduğu yönelik kuşkular doğuran bir başka etmen artan maliyetlerdir. Çevre koruma amacıyla alınan çok sayıda mali ve teknik önlem vardır. Bu önlemlerin işletmelere ek maliyetler yüklediği, rekabet gücünü azalttığı ve istihdamın artmasına engel olduğu, hatta azalmaya yol açtığı belirtilmektedir. Çevresel standartların düşük olduğu ülkelerdeki işyerlerinin rekabet

üstünlüğü elde ettikleri vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, yüksek çevre koruma standartlarının uygulandığı ülkelerdeki işletmelerin düşük standartlı ülkelere üretimlerini ve dolayısıyla istihdamlarını kaydırdıklarına yönelik belirlemeler yapılmaktadır.

Bu durumda, istihdam hacmi değişmemekte, sadece istihdam ülkeler arasında yeniden dağıtılmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası ölçekte yeni bir işbölümün ortaya çıktığı söylenebilir. Çevresel önlemlerin yaygın olduğu ülkelerde “temiz” işler yerleşirken, çevresel önlemlerin yaygın olmadığı ülkelerde “kirli” işler yerleşmektedir. Ancak, bu işbölümünde yüksek gelir kazanımlarının ve artışlarının çevresel önlemlerin yaygın olduğu ülkelerde gerçekleştiği göz ardı edilmemelidir.

Üretimin kaydırıldığı ülkelerin genel olarak iki özelliği vardır. Bu ülkeler sanayileşmemiş ya da sanayileşmekte olan ve etkin çevre önlemleri almayan ülkelerdir (Soyer, 1988: 22). Örneğin, ABD'nden ihraç edilen kullanılmış kurşunlu otomobil aküleri, San Paulo (Brezilya) kentinin dışında, bir geri kazanma tesisinde işlendiği ve bu tesiste çalışan 29 işçiden 25'inin kanlarında, ABD yasalarının kabul edilmeyen oranda yüksek kurşun tespit edildiği belirtilmektedir (French, 1995: 185). Hindistan'ın Bhopal şehrinde metalik gaz sızıntısına neden olan işyeri, ABD'de kurulu bulunan bir işletmeye bağlıdır. Aynı işletmenin ABD'de kurulu benzer tesisinde, metalik gaz sızıntısı kazasının olmaması için bütün önlemler alınmasına rağmen, Hindistan'daki işyerinde bu tür önlemler alınmamış ve sonuçta 2.000 kişinin öldüğü, 200.000 kişinin de yaralandığı bir büyük endüstriyel kaza meydana gelmiştir.

Bu tür örneklere “çifte standart olgular” da denilmektedir. Çünkü, bir ülkede çevre koruma önlemleriyle yasaklanmış ya da önemli ölçüde sınırlanmış, işgücü ve çevre sağlığı açısından tehditler içeren bir üretim faaliyeti, çalışanların ve çevrenin

korunmadığı ülkelere yerleşmektedir (Soyer, 1988: 22). Bu yerleşmelerden, ilk önce bu tür işyerlerinde çalışanların, daha sonra da çevrede yaşayan insanların sağlıkları olumsuz olarak etkilenmektedir.

Ancak, çevresel kaynakların hızla tüketilmesine, çevrenin önemli ölçüde tahrip edilmesine ve insan sağlığını olumsuz etkileyen koşulların yaratılmasına yol açan ekonomik büyüme ve gelişmenin (dolayısıyla yaratılan istihdamında) uzun dönemde sürdürülebilirliği konusunda oldukça ciddi kuşku vardır. Gelişmenin ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan olduğu kadar, insan sağlığı ve çevresel bakımdan da sürdürülebilir olması gerekmektedir.

Aynı zamanda, bu tür işlerin çoğunlukla insan ve çevre sağlığı yanında çalışanlarında sağlığını önemli ölçüde olumsuz etkilediği unutulmamalıdır. Bu tür işlerde çalışanlar sağlıksız koşullarda çalışmaya zorlanmış, çaresiz insanlardır. Çalışanlar ve sendikaları açısından bu tür işler sosyal ilerleme bağlamında kabul edilemez, uygun olmayan işlerdir.

c. Yeni Yaratılan İşler

Çevre koruma politikalarının istihdam üzerinde olumlu etkide bulunduğu da görülmektedir. Çevre koruma önlemlerinin yaygınlaşması sonucunda bir çok yeni sektörün, işyerinin ve işin de yaratıldığı da bilinmektedir. (Bhalla: 163-165; Doleman: 41-74). Bu yönüyle, çevresel kaygılar ve önlemler yeni işler yaratarak istihdamın gelişmesini sağlamaktadır (ILO, 1990b).

Çevre koruma politikaları, çevre sorunlarının çözümüne yönelik mal ve hizmet üreten işyerlerinin kurulmasına ve yeni bir sektörün doğmasına neden olmuştur. Bu sektör; devletin, yerel girişim ve yönetimlerin, işletmelerin, eğitim ve araştırma kurumlarının, sivil baskı örgütlerinin, kar amacı gütmeyen kuruluşların çevre korumaya yönelik mal, hizmet ve bilgi üretim faaliyetlerinin bir bütününü ifade eder (ILO, 1989: 8-9).

Bu yönüyle çevre koruma sektörü, diğer sektörler gibi mal ve hizmet üretebilmek için istihdam yaratır. Sektörün istihdam yaratan ana faaliyet alanlarını kirlilik önleme, tarımsal alanların iyileştirilmesi, yeni enerji kaynakları ve enerji koruması, taşıma ve ulaştırma, su ve sel baskını çalışmaları, yeniden işleme ve atık yönetimi, koruma bölgeleri ve ormancılık, çevresel araştırma-geliştirme, çevresel idare ve kamu çalışmaları oluşturmaktadır (Doeleman, 53). Günümüzde çevre koruma sektörünün genel hatlarıyla, emek yoğun olduğunu söylemek olanaklıdır. Çevre koruma sektöründeki etkinliklerin emek yoğun özellik dereceleri Tablo 2' de özetlenmiştir. Örneğin, Almanya'da kullanılan elektriğin yalnızca yüzde 3,2 sini üreten rüzgar santrallerinde 15 bin iş yaratılmıştır. Elektrik enerjisinin yüzde 33'ünün üretildiği nükleer santrallerde ise, 38 bin iş yaratılmıştır (Hewett-Foley, 2000: 14).

Çevre koruma sektörünün ve işlerinin tanımlamasında farklılıklar olmakla birlikte, istihdamın büyüklüğü hakkında çeşitli tahminler yapılmaktadır. OECD ülkelerinde baca atıklarının önlenmesine ilişkin işlerde 462 bin insanın istihdam edildiği belirtilmektedir. Avrupa Komisyonunun son hesaplamalarına göre topluluk içinde 1,5-3,5 milyon arasında istihdam çevresel sektörde gerçekleşmektedir (Hewett-Foley, 2000: 13).

Türkiye'de çevre koruma sektörü yeteri kadar gelişmiş değildir. DİE verilerine göre, kamu işyerlerinde çevresel faaliyetlere çalışanlar 1997 yılında 8.184 kişi iken, 1999 yılında bu kişilerin sayısı 9. 594 belirlenmiştir (DİE, 2004). Özel sektöre ilişkin veriler bilinmemekle birlikte, Türkiye'de çevre koruma önlemlerinin yaygınlaşması ile diğer ülkelerde olduğu gibi, birlikte hem kamuda, hem de özel sektörde çevresel işlerin artacağı öngörülebilir.

d. Korunan İşler

Çevre sorunları bir çok sektörde ekonomik uğraşının niteliğini, istihdamı ve elde edilen gelirleri azaltmaktadır. Tarım,

turizm, taşıma, balıkçılık, ormancılık, vahşi yaşam gibi sektörler çevre sorunlarının olumsuz etki ve sonuçlarına en çok maruz kalan ekonomik uğraşının yer aldığı alanlardır. Çevre sorunlarının önlenmesine yönelik izlenen çevre koruma politikaları bu sektörlerdeki gerilemeyi yavaşlatarak veya ortadan kaldırarak bu sektörde bulunan istihdamın sürekliliğini sağlar.

Kısa dönemde ekonominin bazı sektörlerinde (tarım, madencilik, enerji, kimya, orman ürünleri vb.) üretim artışları sağlanırken, ortaya çıkan bu üretim artışları sonucunda çevre üzerindeki tahribatın artmasına bağlı olarak uzun dönemde o sektörde ve diğer bazı sektörlerde üretim ve verimlilik azalmaları ortaya çıkmaktadır. Bu duruma örnek olarak çevresel kirliliğe yol açan enerji üretiminin zaman içinde bölgedeki tarım ve turizm sektörlerinde istihdamın azalmasına yol açması verilebilir. Bir diğer durumda, tarımsal üretimin arttırılması amacıyla bilinçsiz ve yaygın toprak ve tarımsal ilaç kullanımı, sulama ve kimyasal gübreleme yapılması çevre sorunlarına yol açarken, bir yandan da toprak kalitesini düşürmekte ve tarımsal üretkenliği uzun dönemde azaltmaktadır.

Çevre sorunları üretim kayıplarına, üretim alanlarının azalmasına, üretkenlik düşüşlerine ve sürekli ya da aralıklarla tekrarlanan istihdam kayıplarına neden olmaktadır. Bu eğilimin etkileri yalnızca adı geçen sektörler için geçerli değildir. Belirtilen sektörlerde mal ve hizmet sunan, bu sektörlerde üretilen malları işleyen, pazarlayan sanayilerde bu eğilimden olumsuz olarak etkilenir. İstihdam ve gelire yönelik bu olumsuzluk yalnızca bağımlı çalışanları etkilemez. Aynı zamanda, küçük çiftçileri, orman köylüleri, balıkçılıkla geçinen aileleri, turizm sektöründe küçük işyeri sahipleri gibi ekonomik ve sosyal bakımından zayıf grupları da etkiler.

e. İşgücünün Akıcılığı

Çevre koruma politikaları yalnızca istihdam düzeyi üzerinde etkili olmaz. Aynı zamanda, istihdamın yerel dağılımını da

belirleyebilmektedir. Gerçekten, çevre koruma amacıyla işyerleri ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalmakta veya belirli yerlerde (sanayi bölgeleri, özel artıma tesislerinin kurulduğu alanlar gibi) toplanmaya zorlanmakta veya teşvik edilmektedir. Bu durumda işgücü piyasasında akıcılığın önündeki engeller sonucunda bir bölgede çalışanlar işsiz kalırken, işyerlerinin kurulduğu yeni bölgede istihdam artacaktır.

Mesleki yapı üzerinde de etkili olan çevresel önlemler de bulunmaktadır. Çevre koruma amaçlı geliştirilen önlemler arasında, çevre sağlığı bakımından önemli olan işlere giriş sınırlamaları ile bu işleri yapabilmek için belirli bir eğitim alma koşulları getirilmektedir. Özel olarak çevresel konularda eğitim almamış kimselerin bazı işleri yapması engellenebilmektedir. Diğer yandan, yasal düzenlemelerle çevre koruma amaçlı yeni meslekler tanımlanarak, işyerlerinin bu mesleklerde uzman çalıştırması zorunluluğu getirilmektedir.

3. Sosyal Sorun

Sendikaların çevre sorunları gibi sosyal sorunlarla ilgilenmesi için çok sayıda neden vardır. Her şeyden önce çalışanlar ve aile üyeleri toplumun birer üyesidir. Her sosyal sorun çalışanları ve ailelerini etkilemekte ve ilgilendirmektedir.

Diğer yandan, çoğu sosyal sorunun kökeni ekonomiktir ve işgücü piyasasında bulunmaktadır. Bu sorunların varlığı kadar, sorunları çözmeye yönelik her türlü girişim çalışanların çalışma ve yaşam koşullarını da etkilemektedir.

Sendikaların açılım, eylem ve kazanımlarını çalışanlar arasındaki sosyal dayanışma değeri yanında, toplumdaki destek ve toplum karşısındaki meşruluk belirler. Toplumun desteğini alamamış ve meşruluğu zayıf bir sendikal hareketin etkinliği ve kazanımları sınırlı olacaktır.

Çalışanların ekonomik ve sosyal istemlerinin geliştirilmesinde, gerçekleştirilmesinde ve savunulmasında en önemli kurum olan sendikaları doğuran

ekonomik ve sosyal gereksinmeler sürerken, sendikaların yerini tutacak veya sendikaların üstlene geldikleri işlevleri görecektir yeni yapılanmalarda ortalıkta yoktur.

Bu bağlamda, sendikaların yok olacağına ilişkin yapılan varsayımların gerçekleşmesi için gerekli olan koşulların bulunmadığı açıktır. Ancak, sendikaların ve çalışanların içinde buldukları koşullar değişmektedir. Sendikaların koşullara uyum sağlaması, güçlerini koruması ve geliştirmesi için sendikal yaklaşımların değişmesi ve yenilenmesi kaçınılmazdır.

Sendikalar, ortaya çıkışlarından bu yana dinamik örgütler olmuşlardır ve dinamik örgüt olmaları dolayısıyla gelişmiş ve değişmişlerdir (Jackson: 1991, 214). Sendikalarının birçoğu değişen koşullara uyum gösterme ve kendilerini yenileme sürecine girmiştir.

Yenilenme ve değişim sürecinin çok sayıda unsuru vardır. Bu unsurlardan biri de toplum ile güçlü, etkili ve yeni bağların kurulmasıdır. Ancak, sendikalar 1970'li yıllarda gelişmeye başlayan ve önem kazanan kadın, çevre, barış, insan hakları, ırkçılık karşıtı hareketler ve komşuluk birlikleri gibi ilerici siyasi gruplardan kendilerini uzaklaştırmıştır (Dereli, 1988: 55).

Bu hareketlerin gelişmesi, geleneksel işçi hareketinin ve sendikaların ücret ve çalışma koşullarıyla sınırlı niteliklerinin sorgulanmasına ve eleştirilmesine yol açmıştır (Munck, 1995: 354). Bu süreçte, beliren düşüncelerden biri, sendikal hareketin geleceğinin, sendikaların bu hareketler karşısındaki tutumlarına göre biçimleneceğidir. "Sendikal hareketin gelişimi diğer toplumsal hareketler ve hedefler karşısındaki tavrına da bağlıdır. Eğer onlardan kopar ve daha geniş bir hareketin bileşeni olmayı reddederse, görevinin ücretlilerin savunulmasıyla sınırlı olduğunu kabul ederse, yeni-korporatist ve muhafazakar bir güç olarak zayıflamaktan kurtulamayacaktır" (Gorz, 1995: 276-277).

Son yıllarda sendikalarında içinde yer aldığı ancak, daha geniş toplumsal

bileşenleri bulunan hareketler küreselleşme sürecini sorgulamaktadır. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinin sosyal ve çevresel bakımdan düzenlenmesi bir zorunluluk olarak dile getirilmekte ve bu yönde istemler yükselmektedir. Dünyanın çoğu yerinde kitlesel, yaygın ve etkili olan toplumsal eylemler iki istemi öne çıkarmaktadır. Birincisi, çalışanları korumaya yönelik düzenlemelerin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesidir. İkincisi ise, çevrenin korunması amacının her koşul altında gözetilmesidir. Sendikalar çalışanların haklarının korunması ve geliştirilmesi mücadelesinde çok sayıda destekçiyi yanlarında bulmaktadır. Ancak, bu destekçilerin aynı zamanda çevre koruması konusunda da duyarlı oldukları gözden kaçmamalıdır.

Çalışanların sorunları ile çevre sorunları konusunda yükselen bu güçlü istemler, gerçekte, her iki sorununun çok sayıda ortak unsuru olduğunu göstermektedir. Sendikalar açılım ve eylemlerine geniş toplum kesimlerinin destek ve katılımını bekliyorsa, geniş toplum kesimlerinin duyarlılığının yüksek olduğu sorunlara kayıtsız kalmamalı veya çözüm öneri ve yöntemlerine gündelik kaygılarla ve kestirme yöntemlerle direnç göstermemelidir. Bu temelde stratejik bir ittifak ilişkisidir (ILO, 2001: 36, 41-42; ICEM, 2001: 56).

Sendikalar geçen yirmi yılda çok eleştirilmelerine, önemli derecede baskıya uğramalarına, üye ve güç kaybetmelerine rağmen, halen kitlesel, güçlü, kurumsallaşmış, yasalarca tanınmış, uluslararası ölçekte kabul görmüş ve çok sayıda meşru veya yasal mücadele aracı olan demokratik örgütlerdir. Diğer yandan, yüzyıllara dayanan bir mücadele ve deneyim sendikaları biçimlendirmiştir. Bu özellikleri itibarıyla, sendikalara eş tutulabilecek başkaca bir örgütlenme yoktur (Makal, 2004: 175; Koray, 2004: 221). Yeni toplumsal gruplar ise, küçük yapılar etrafında örgütlenen, esnek, uzmanlaşmış, açılım ve eylem bakımından dinamizme sahip, kamuoyunu etkileyip yönlendirebilen, tüm

ölçeklerde iletişim kanallarını hızla kullanabilen, farklı yapı ve gruplarla işlevsel işbirliği ve eşgüdüm gerçekleştirebilen bir nitelik göstermektedir. Sendikalar ve yeni toplumsal grupların işbirliği sürecinde taraflar sahip oldukları bu üstünlükleri paylaşma ve geliştirme olanağı bulacak ve birbirlerini etkileyecektir.

C. Sendikal Açılım

Sendikal gerekçelere bağlı olarak, çevre sorunları ve çevre koruma politikaları endüstri ilişkileri sistemi içinde yer alan konular haline gelmiştir. Endüstri ilişkileri sistemi konu ve aktörler bakımından çevresel (ekolojik) bir genişlemeye uğramıştır.

Çalışanların buldukları işyerleri, çevresel risklerin önemli bir kısmının ortaya çıktığı yerlerdir. Aynı zamanda, çalışanlar işyeri dışındaki yaşamlarında da çevresel risklerden etkilenmekte ve bu risklerle başa çıkmaya uğraşmaktadır. Diğer yandan, danışma, bilgilendirme hakkı, mesleki vasıf, işgücü sağlığı ve iş güvenliği, gelir desteği ve yardımları, iş güvencesi gibi geleneksel mücadele konuları, artan bir biçimde çevresel sorunlardan etkilenmektedir (Blansch-Hildebrandt, 1994: 8-9).

Çevresel genişleme kavramı, endüstri ilişkileri sisteminin gelenekselleşmiş işlevleri, konuları, eylem düzeyleri, aktörleri ve düzenleme biçimleri varlığını ve önemini korurken, çevre sorunları ile ilgili yeni bazı işlevlerin, konuların, eylem düzeylerinin, aktörlerin ve düzenleme biçimlerinin sisteme katılmasını ifade etmektedir. Genişleme niteliksel unsurlar içerdiği kadar da, niceliksel unsurlar da içerir. Çevresel genişleme sonucunda yaşamın korunması, sağlıklı çevre için mücadele, çevre ile uyumlu üretim gibi konu ve amaçların endüstri ilişkileri sistemi içinde yer aldığı görülmektedir (Hildebrandt-Schmidt, 1994: 79-80).

Çevresel genişlemeyi kanıtlayan çok sayıda gelişme vardır.

(i) Sendikalar çevresel konularda çok sayıda girişimde bulunmaktadır,

(ii) Kamu kurumlarının katılımına ve olanaklarına dayanan sendikal etkinlikler gerçekleştirilmektedir,

(iii) Toplu sözleşmelerde çevre koruma amaçlı hükümler yer almaktadır,

(iv) İşverenlerle işyerini, işletmeyi veya iş kolunu kapsayan yalnızca çevresel konuları içeren sözleşmeler yapılmaktadır,

(v) Çevreci, yeşil gruplar, yurttaşlık girişimleri ve tüketici örgütleri çalışanların çalışma koşullarını çeşitli biçimlerde etkileyen girişimlerde bulunan yeni aktörler olarak belirmektedir.

Konular ve fonksiyonlarda ortaya çıkan genişlemenin niteliksel olduğu söylenebilir. Geleneksel konu ve fonksiyonların ağırlığı çalışma, ücret gibi "iş" merkezli olduğu açıktır. Ortaya çıkan genişleme sonucunda çalışma ve ücret gibi konuların yanına yaşamın korunması, yaşam kalitesine ilişkin mücadele, çevre gibi konularında katıldığı görülmektedir.

Genişleme yalnızca konu, ölçek ve işleve ilişkin değildir. Aynı zamanda, endüstri ilişkileri sistemi içinde yer alan aktörlere de yansımaktadır. Endüstri ilişkileri sisteminin devlet, işveren ve çalışan örgütlerinden oluşan ana aktör yapısı varlığını korurken, genişlemeye bağlı olarak çevreci, yeşil gruplar, yurttaşlık girişimleri ve tüketici örgütleri sisteme yeni aktörler olarak katılmaktadır. Gerçekten, Danimarka'da bir işyerinden kaynaklanan çevre sorunları konusunda yaşanan mücadele, yapılan tartışma, girişim ve düzenlemelerde 67 farklı grup, örgüt ya da kurum yer almıştır. Bunların 36' sı doğrudan endüstri ilişkileri sisteminde geleneksel olarak var olan, işveren ve çalışan örgütleri ve sendikaları, devletin çalışma ile ilgili kurumları, işçi konseyleri ve işçi temsilcileri grubundan oluşmaktadır. Diğer 31 grup ise, çevreci veya yeşil gruplar, yerel yönetim kurumları, çevreyle ilgili uzmanlık örgütleri, kamuoyu girişimleri gibi

yapılardan oluşmaktadır (Aldrich, 1994: 151-152).

Türkiye'de de benzer biçimde gelişmeler yaşanmaktadır. 1996-1997 yıllarında sayıları 21' e ulaşan çalışan örgütlerinin, meslek birlik ve derneklerinin, tüketici koruma örgütlerinin, çevre hareketlerinin yer aldığı bir kampanya gerçekleştirilmiştir. Kampanya ve girişimler geleneksel endüstri ilişkileri konuları yanında çevre koruma amaçlı istem ve şikayetleri de içermekteydi (Petrol-İş, 1997: 5, 30-31).

Bir başka deyişle, günümüzde çalışan örgütleri çevre sorunlarına ve çevrenin korunmasına ilişkin arayışlara müdahale etmeği gereği duyarken, diğer yandan da toplumsal hareketler çevrenin korunması için endüstri ilişkileri sistemine müdahale edebilmekte, sistem içinde bir aktör olarak yer alabilmektedir. Bu genişleme, sendikalar yanında endüstri ilişkileri sisteminin diğer ana aktörleri olan devlet kurumlarını ve işveren örgütlerini de etkilemektedir.

Endüstri ilişkileri sistemi ülkelere göre farklı biçimler alır ve farklı özellikler taşır. Genelde endüstri ilişkileri sistemleri çalışma veya istihdam koşulları ile ücretin belirlenmesine ilişkin oluşmuş yapılardır. Bu nedenle, dar çerçevede işleyen ve değerlendirilen bir endüstri ilişkileri sistemi çevresel konuları içermez. Çevrenin korunmasına ilişkin bir çok düzenleme endüstri ilişkileri sisteminin dışında gerçekleşir ya da hiç gerçekleşmez. Dar tanımlanmış bir endüstri ilişkileri sisteminde, ne sendikalar çevresel konularla ilgilenir, ne de sendikalar ile işletmeler veya sektör arasında yapılan sözleşmelerde çevresel konular yer alır.

Endüstri ilişkileri sisteminin çevresel konuları kapsayacak biçimde genişlemesine ilişkin baskılar ortaya çıkmaktadır. Sistem içinde çevresel konulara ilişkin yerleşmiş ya da gelenekselmiş yapılar ve kurallar bütünü yoktur. Aktörlerin geniş bir grubu, bu konularda girişimde bulunmayı ret edebilmektedir. Fakat, sistem ve aktörler

üzerindeki baskılar, endüstri ilişkileri sistemi içerisinde çevresel girişimlerin artmasına ve sistemin genişlemesine yol açmaktadır (Blansch-Hildebrandt, 1994: 9).

Endüstri ilişkiler sisteminin çevresel genişlemesi karşısında sendikal açılımlar iki uç nokta arasında biçimlenmektedir. Uç noktanın birinde, sendikalar işyeri, rekabet ve iş güvencesi önceliklerine bağlı olarak, her koşul altında çevre koruma amaçlarına kayıtsız kalır. Üyelerini ve işyerlerini olumsuz etkileyen çevre koruma girişimlerine direnç gösterir, baskılar yoğunlaşırsa işverenlerle birlikte davranarak, endüstriyel çatışma da diğer toplumsal gruplar karşısında taraf olur. Diğer uç nokta ise, sendikaların bütünüyle çevresel ve yeşil değerler temelinde, sanayileşme ve kapitalizm karşıtı bir açılımı savunmasıdır. Sendikaların gerçek yaşamda, bu iki kuramsal uç nokta arasında bir yerde strateji belirledikleri görülmektedir.

Bu bağlamda, sendikaların toplumun geniş kesimleri ve ücretlilerin genelinden ayrık, yalnızca üyelerinin hak ve çıkarları üzerinde yoğunlaşan bir politika ve mücadele anlayışına zorlandıkları noktalardan biride çevre sorunları ve çevre koruma politikalarıdır. Endüstri ilişkileri sisteminin genişlemesi karşısında, özellikle çevre sorunu yaratan sektör ve işyerlerinde örgütlü sendikalar ve çalışanlar, “işlerini kaybettiklerinde kısa vadede (ömür boyuda sürebilir) yaşamlarını nasıl sürdüreceklerini ayrıntılarıyla açıklayamayan” çevrenin korunması değerini savunan çevreci ve yeşil toplumsal gruplarla çatışmaktadır (Frankel, 1991: 246).

Toplumsal bir hareket olarak çevreci ve yeşil gruplar ile sendikalar arasındaki ilişki ve etkileşim biçimleri oldukça farklıdır. Özellikle bu gruplar kimya, nükleer enerji ve çevre sorunu yaratan diğer sektörler ve işyerlerinde sendikalarla karşı karşıya kalmaktadır (Frankel, 1991: 245-246). Sendikalar ile bu grupların karşı karşıya kalmasının temelinde işyerinde

çalışan üyelerinin işlerinin korunması amacı bulunmaktadır.

Sendikaların ilk başlarda çevre sorunları ve koruma politikalarına istihdam kaybı olasılığı nedeniyle oldukça “soğuk” durdukları ve zaman içinde bir kısmının değiştiği bilinmektedir (Klepper, 1992: 253). Genelde sendikaların bir çoğu çevre sorunları karşısında, çevrenin korunması gerekliliğine ilişkin değeri paylaşır ve destekler görünmektedir. Ancak, yaşanmış bir çok olgununda ortaya koyduğu gibi, istihdam düzeyini olumsuz etkileyecek, işsizliği ve eksik istihdam oranını arttıracak her türlü çevre koruma girişimleri, özellikle çevre sorunu yaratan işyerlerinde örgütlü sendikalardan sert tepkiler almaktadır.

İstihdam sendikaların çevre sorunlarına ve çevre koruma politikalarına yaklaşımını belirleyen temel bir unsurdur. Sendikalar istihdamı azaltmayan, işsizliği ve eksik istihdamı arttırmayan çevre koruma politikalarını desteklemektedir (ICFTU, 1998: 19). Bu bağlamda, istihdamın azalmasıyla sonuçlanacak ya da istihdamın artmasını engelleyeceğinden kuşku duyulan her türlü çevre koruma uygulamasına sendikalar direnç gösterebilmektedir. Sendikalar işgücü yoğun bir yatırımı gerekli kılan çevre koruma programlarına destek vermektedir. Ancak, sendikalar sermaye yoğun üretimi geliştiren ve istihdamı azaltıcı sonuçlar doğuran politika ve girişimlere açıkça karşı çıkmaktadır.

Farklı ülkelerdeki örneklere bakıldığında çevreci ve yeşil gruplar (özellikle yeşil gruplar) sendikalar üzerinde önemli etkilere neden olmaktadır. Bu hareketlerin sendikalara yönelttiği eleştirilerden, baskılardan ve toplumda yaygınlaşan çevresel değerlerden sonra, sendikaların kayıtsız şartsız sanayileşmeyi destekleme noktasından uzaklaşmaya başladıkları görülmektedir (Munck, 1995: 354).

1. Sendikal Eylem ve Etkinlik

1990 yılında UÇÖ Genel Direktörü Çalışma Konferansı'na sunduğu

raporda çalışanların ve sendikaların çevresel konularda işyeri ölçeğinde bir dizi işlevi ve etkinliği yerine getirdiğini ya da potansiyel olarak getirebileceğini belirtmiştir. Çalışanların ve sendikaların her an işyerlerindeki üretim süreci hakkında ayrıntılı bilgi, gözlem ve deneyime sahip olmaları çalışma ve yaşam çevresinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu katkılar çevre sorunlarının erken aşamada değerlendirilmesine, tespit edilmesine ve bilgi sağlanmasına destek olmalıdır (ILO, 1990b).

İstihdam kayıplarına neden olan, yeni istihdam yaratan, var olan istihdamı koruyan çevresel programların tasarlanmasına ve uygulanmasına yönelik çalışanların ve sendikaların istemde bulunması ve kazanım elde etmesi belirleyicidir. Örneğin, istihdam kayıpları karşısında uygun bir koruma mekanizmasının oluşturulması gerekmektedir.

Çalışanlar ve sendikalar işletmelerin çevresel strateji ve politika oluşturulması sürecine katılmaları, katılımın sağlanamadığı durumlarda bilgilendirme sürecini işleten girişimlerde bulunması önemlidir. Özellikle, yeni teknolojilerin uygulanması, çevresel kirliliğin ve atıkların izlenmesi, çevresel denetim, çevresel konularda şikayet, izleme ve değerlendirme gibi konular da çalışanların bilgilendirilmesi hakkını yaşama geçiren düzenlemeler talep edilmelidir. İşgücü sağlığı ve iş güvenliği önlemleri konusunda oluşturulmuş ve çalışanlarında katılımını sağlayan işyeri kurullarının yetkisi çevresel konuları da içerecek biçimde genişletilmelidir. İşyerinde çevrenin korunması amacıyla gerçekleştirilecek çevresel eğitim programlarının tasarlanmasına ve geliştirilmesine çalışanlar katılmalıdır. Benzer girişimler, çalışanların temsilcileri ve özel çevre temsilcilerinin de çevre eğitimi alması konusunda yapılmalıdır. Çalışanlar çevresel sorunların önlenmesinde çalışanlar ve yönetim tarafından yapılacak girişimlerin etkili olacağını, işverenlere kabul ettirme yönünde baskıda bulunmalıdır. Çalışanlar

çevre ve çalışma koşulları ile ilgili standart ve düzenlemelerin uygulanmasını izleyen, denetleyen müfettişler ile işbirliği yapılmalıdır (ILO, 1990b).

Çalışanlar yerel ölçekte topluluğun gerçekleştirdiği eylem ve etkinliklere katılmalıdır. Yerel topluluk ile kaygılar, sorunlar, bakış açıları ve değerlendirmeler konusunda görüş alışverişinin sağlanması amaçlanmalıdır. Çalışanlar çevre ve çalışan sağlığı ile güvenliğini tehdit etmeyen koşullarda üretilen ürünlerin etiketlenmesi ve sertifikalandırılması yoluyla belirlenmesi için hükümetlerin, tüketicilerin, işletmelerin pazarlama ve satın alma politikalarını etkileyecek girişimlerde bulunmalıdır. Çevre koruma amaçlı alınan ekonomik önlemlerin ortaya çıkardığı maliyetlerin işletmeler tarafından doğrudan tüketiciler ve çalışanlara yansıtılmaması için tüketici, devlet ve işverenlerle işbirliğine yönelik girişimler yapılmalıdır (ILO, 1990b).

Rapora göre; işyeri ölçeği dışında sendikaların sektörel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte yaşama geçirilen ve geçirilebilecek bir dizi etkinlik alanı bulunmaktadır. Belirtilen düzeylerde sendikaların (i) çevresel düzenlemelerin, standartların, uygulama kodlarının, yol gösterici belgelerin gerçekleştirilmesine ve geliştirilmesine aktif bir biçimde katılması, (ii) çevresel sorun ve önlemlerin çalışma yaşamı üzerindeki etkilerinin belirlenmesi, incelenmesi ve geniş bir alanda bu bilgilerin paylaşılmasına yönelik girişimler yapması, (iii) genel ve çalışma çevresini tehdit eden yeni potansiyel sorun ve tehditler konusunda uyarıda bulunmak gibi deneyim ve uzmanlıktan kaynaklanan bilgilerin topluma ve diğer aktörlere sunması ve bilgi değişiminin gerçekleştirilmesi, (iv) çevre sorunlarının ve koruma önlemlerinin çalışanlar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri konusunda politikacıların bilgilendirilmesi, (v) olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması, olumlu etkilerin pekiştirilmesi için geçerli ve uygulanabilir önlemlerin desteklenmesi ve belirlenmesi sürecine aktif olarak katılması

sendikal eylemlere örnek oluşturmaktadır (ILO, 1990b).

Genel Direktörün raporda genel çerçevesini sunduğu bu önerilerin yaşamda belirli bir derecede karşılığını bulduğunu söylemek olanaklıdır. Çevresel genişlemeye direnç göstermeyen ve çevre koruma istemleriyle çatışmayan sendikalar çevre sorunları ve koruma politikaları konusunda bir dizi benzer eylem ve etkinlik gerçekleştirmektedir. Burada sendikal eylemlerin genel bir çerçevesini sunmakla yetinilecektir (Geniş bilgi için bkz.: ICFTU, 1998: 43-44; ICFTU, 1992: 40; Lordoğlu-Törüner, 1995: 134-136; Hildebrandt-Schmidt, 1994: 107-127; Vargı, 1994b: 34-35; Vargı, 1994a: 38-39).

Sendikalar çevresel konularda kamuoyunu bilgilendirmek, harekete geçirmek ya da halkla ilişkilerini sağlayacak bir dizi etkinliği yaşama geçirmektedir. Sendikalar, çevresel konularda deklarasyon, bildiri, rapor, program, stratejiler hazırlamakta, bunları yayınlamakta ve toplantılar düzenlemektedir.

Toplumda ve sendika üyeleri arasında çevre duyarlılığını arttırmak amacıyla kampanyalar düzenlemenin yanında, çevreci, yeşil ve ekolojist gruplarla işbirliği yapıldığı da görülmektedir. Aynı zamanda, Avrupa ülkelerinde sendikaların, çevre uyumlu turizm kampanyaları düzenledikleri veya bu tür kampanyalara destek oldukları bilinmektedir.

Çevre sorunları ve bunların önlenmesine yönelik girişimlerin uzmanlık ve bilgi gerektirdiği açıktır. Sendikalar bilgi ve uzmanlık gereksinimini bilim adamları, araştırmacılar ve çeşitli uzmanlık örgütleri ile işbirliği yaparak bilgi alışverişi sağlama yanında, kendi çevre araştırma enstitülerini veya araştırma merkezlerini kurarak karşılamaktadır.

Sendikalar çalışma koşullarına ilişkin konular da olduğu gibi, çevresel konularda da hükümetler ve yasama organı üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, ulusal düzeyde çevre

politikalarının belirlenmesine katkı yaparak ve hükümet üzerinde baskı kurarak çevre koruma politikalarının oluşturulması sürecini etkilemeye çalıştıkları görülmektedir.

Örneğin, İtalya'da çevre koruma amacı ile alınmış önlemler nedeniyle işini kaybetmiş çalışanlara gelir desteğinin yapılmasını ve bu amaçla bir fon oluşturulması öngören bir yasa tasarısı sendikalarca hazırlanmıştır (Hildebrandt-Schmidt, 1994: 126).

Çoğu sendika çevre eğitimini mesleki eğitimin bir parçası olarak kabul etmektedir. Çalışanların çevre sorunları ve koruma politikaları hakkında bilgilendirilmeleri ve eğitilmelerini sıklıkla istemekte ve bu tür eğitim etkinlikleri düzenleyerek, devlet ve işveren ya da işveren örgütleri ile işbirliği geliştirmektedirler.

Üretim sürecine ilişkin bir dizi istem sendikalar tarafından dile getirilmektedir. Bu çerçevede, sendikalar örgütlü oldukları işyeri ve sektörlerde işverenler ile çevre sorunları hakkında görüşme yapmaktadır. Aynı zamanda, sendikaların işyerinde çevre ve işgücü sağlığına ilişkin bilgi edinme, düşünce ve isteklerini belirtme, şikayette bulunma ve kararlara katılmaları sürecini bir çalışan hakkı olarak işverenlere kabul ettirme girişimleri belirgindir.

Sendikalar üretim sürecinde zehirli ve insan sağlığına zararlı maddelerin kullanılmasını karşı çıkmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde sendikalar, işletmenin faaliyetleri nedeniyle çevrenin riske girdiği durumlarda, işçilerin işi bırakma veya işi durdurma hakkının kabul edilmesine yönelik istemlerde bulunmaktadır.

Sendikalar ve çalışanlar bakımından en önemli konulardan biri işyeri kapatma veya kapanmaları sonucunda ortaya çıkan iş kayıplarının ve işsizliğin sonuçlarının giderilmesidir. Sendikalar kendilerine özgü koşulları ve işyeri özelliklerini dikkate alarak bir çok düzenleme ve koruma isteminde bulunabilir. İşyerindeki üretim sürecinin daha az çevresel zarar verecek biçimde yeniden

düzenlenmesi, atıkları önleyecek ya da zararlı sonuçları giderecek, azaltacak tesislerin yapılması ve teknolojik yeniliklerin yapılması yönünde baskı oluşturmak seçeneklerden birisidir. İşverenleri ve devleti olası iş ve gelir kayıplarını giderecek özel koruyucu sosyal programların oluşturulması konusunda zorlamak ve bu konuda kazanımların elde edilmesi bir çok sendikaların çevresel konularda açılım ve eylem üretmesi önündeki engelleri kaldıracaktır. Çalışanları koruyucu programların en önemli bileşeni iş kayıplarına bağlı ortaya çıkan gelir kayıplarını giderici nitelikte olmalıdır. Diğer bileşen ise, yerel işgücü piyasasında yeni ve uygun işlerin yaratılmasına ve yeni mesleki vasıfların kazanılmasına ilişkin önlemleri içermelidir. Toplu sözleşmelere çevresel nedenlerden kaynaklanan iş kayıplarının olumsuz sonuçlarını azaltan hükümlerin konulması yönünde istemler dile getirilmelidir.

2. Toplu Görüşme ve Sözleşme Süreci

Çevresel konularda sosyal tarafların ortak geliştirdikleri eylemler üç ana kategori içinde incelenebilir. Bu kategoriler (i) teknik sorunlar ve araştırma, (ii) halkın ve üyelerin eğitimi bilgilendirilmesi, (iii) çevresel standartların oluşumunu etkilemek ve bilgilendirmek için topluluk grupları ve kamu yetkilileri ile görüşülmesi olarak sıralanabilir. Çeşitli ülkelerde işveren örgütleri ile sendikaların katılımıyla oluşmuş, ortak görüşme ve değerlendirme yapmak ve yelerine yardım sağlamak amacıyla çevresel konularla ilgili özel yapıların oluşturulduğu görülmektedir (ILO; 1990b).

Endüstri ilişkilerinin çevresel olarak genişlemesinin en önemli kanıtlarından birisi, toplu görüşme sürecinde ve toplu sözleşme hükümleri arasına çevre sorunları ve çevre koruma politikaları ile ilgili konu ve düzenlemelerin girmesidir. Sendikaların toplu görüşme sürecinde çevre korumaya ilişkin istemde buldukları ve bağladıkları toplu sözleşmelerde bu

istemleri kısmen hükme bağladıkları görülmektedir.

Aynı zamanda, bir çok ülkede sendikaların işveren örgütleriyle veya işverenle yalnızca çevre konusunu kapsayan ve düzenleyen özel (toplu) sözleşmeler yaptıkları da görülmektedir. Avrupa ülkelerinde bu tür özel sözleşmelere “yeşil sözleşmeler” adı verilmektedir (ICFTU, 1992: 40-41, 55-56).

Toplu iş sözleşmelerinde ve yeşil sözleşmelerde yer alan düzenlemelerin genel hatları şunlardır (Hildebrandt-Schmidt, 1994: 107-127; Vargı, 1994c: 26-27):

- İşveren ve işveren örgütleriyle ulusal, bölgesel ya da sektörel düzeyde ortak çevre-sağlık enstitülerinin kurulması
- İşverenlerin çevresel konularda çalışanların ve sendikaların rolünü kabul etmesi, işyerinde ortak değerlendirme, tartışma hakkının tanınması
- İşyerlerinde çevre sorunlarına yönelik komitelerin kurulması, çalışanları temsil eden delegelerin tanınması veya önceden var olan bir komitenin ya da temsil yapısının yetkilerinin çevresel konuları da kapsayacak biçimde genişletilmesi
- Çalışanların ve yöneticilerin çevre eğitimine tabi tutulması, eğitim masraflarının işveren tarafından karşılanması
- Çalışanların bilgi edinme ve katılma hakkının tanınması ve güvence altına alınması
- Çevre ve sağlık bakımından zararlı olan maddeleri çalışanların şikayet haklarının düzenlenmesi ve güvence altına alınması
- İşyerlerinde kullanılan veya gelecekte kullanılacak hiç bir malzemenin çevresel zarar

oluşturacak bir nitelik taşımamasını işverenin kabul etmesi

- Çevre için önemli bir tehlike oluşması veya olasılığının bulunması durumunda çalışanların işi durdurma hakkının tanınması ve bu hakkın nasıl kullanılacağına düzenlenmesi
- Kirliliğin çok fazla olduğu işyerleri ve işlerde yüksek ücret politikasının uygulanması
- İşyerine ulaşımında toplu taşımanın özendirilmesi ve kurşunsuz benzin kullanımı
- İşverenin ve sendikanın çevre koruma amacını her zaman göz önünde bulunduracaklarını açıklamaları

Sendikaların toplu sözleşmelere veya yeşil sözleşmelere konu edebileceği **çalışanların ve çalışan temsilcilerinin haklarına** ilişkin bir dizi örnek verilebilir (ILO, 1990b). Bunlar; (i) üretim sürecinden ve ürünlerden kaynaklanan olası çevresel tehlikelerin önlenmesi için işletme düzeyinde oluşturulan çevresel politikaların oluşturulması sırasında danışılması hakkı, (ii) işletmenin çevresel tehlikeleri ve performansı konusunda yayınlanmamış veya açıklanmamış bilgilere çalışanların ve temsilcilerin ulaşması hakkı, (iii) işletmenin çevresel bakımdan denetlenmesine, değerlendirilmesine ve kontrol edilmesi sürecine katılma hakkı, (iv) işgücü sağlığı ve iş güvenliği ile çevre sağlığı temsilcilerinin eğitilmesi hakkı, (v) çevre için ciddi bir tehlike olduğuna yönelik bir inanç oluştuğunda çalışmayı reddetme hakkı, (vi) çevresel konularda bağımsız uzmanlardan öneri alma hakkı, (vii), işyerini denetlemek için devletin çevre koruma yetkili ve müfettişlerini davet etme hakkı olarak sıralanabilir.

Sonuç

Çalışanlar çoğu durumda yaşamsal tercihler yapmaya zorlanır ve bireysel olarak çözemeyecekleri açmazlarla

karşı karşıya bırakılır. Örneğin, zor, kötü, sağlıksız, uzun süreli ve düşük ücretli çalışmanın bedeli her zaman, hastalık ve kısalan insan ömrü anlamına gelmiştir. Çalışanlar kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlayabilmek için sağlıklı yaşam ile bir işte çalışma arasında seçim yapmak ve olumsuz çalışma ve sağlık koşullarını kabul etmek zorunda kalmaktadır.

Sendikaların ortaya çıkışını ve kurumsallaşmasını çalışanların bu tür yaşamsal açmaz ve tercihler ile karşı karşıya kalması belirlemiştir. Bugün olduğu gibi, geçmişte de çalışanlara iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi, çalışma sürelerinin azaltılması, insana yaraşır bir yaşam için gerekli ücretin verilmesi, sağlığa zararlı olmayan üretimin yapılması gibi istemlerine karşılık; işyerinin varlığını sürdürmeyeceği, istihdamın sonlanacağı, işsizliğin artacağı gerekçeleriyle karşı çıkmış ve kötü çalışma koşullarını kabul etmeleri istenmiştir. Çalışanların çalışma gelirinden yoksun kalması, yoksulluk ve açlıkla eş anlamlıdır. Çalışanlar yoksul ve aç kalmamak için kötü, sağlıksız ve uygun olmayan işleri kabul eder.

Çalışanlar tek başlarına bu açmazları çözemediklerini, bu açmazları çözmek için yapmak zorunda kaldıkları bireysel tercihlerin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmediğini görmüştür. İçinde buldukları bu koşulları aşabilmek için sosyal dayanışmaya, örgütlenmeye ve toplu eyleme ve yeri geldiğinde uzlaşmaya başvurmuşlardır. Sosyal dayanışma ve toplu eylemin özellikle çözülemez görülen sorunların çözümünde ve yaşamsal açmazların aşılmasında etkili bir sonuç doğurduğunun anlaşılması, sendikaların doğmasında etkili olmuştur. Sosyal dayanışma bu tür çözümleri güç sorunlara çözüm üretebildiği için sendikalar varolmuştur.

Bir başka deyişle, sendikaların var oluşunda sağlıklı ve iyi yaşama ile istihdam arasında yaratılan açmaz ve çelişkiler vardır. Sendikalar bu açmaz ve çelişkinin

çözümünde bireysel girişim ile olanaklı görünmeyen kazanımlar elde ettikleri için kurumsallaşmıştır. Tarihsel süreçte, sendikalar istihdam ile yaşamın uyusabileceğini deneyimleri ile gösteren ve bu yolda kazanımlar elde eden örgütlerdir.

Günümüzde, sağlıklı yaşama hakkı ile istihdam arasında bir tercih yapılarak, istihdamı öncelikli yaşama hakkını

ise ötelenebilecek bir konu olarak görülmesi sosyal dayanışma değerine olan güvenin azaldığını gösterir. Sosyal dayanışmanın hem yaşamı hem de çalışmayı bir arada sağlayacak uygun çözümlere ulaşmada önemli ve güçlü bir değer olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- ACAR Erhan (1991), “**İşçi Sağlığının Boyutları**”, 2. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi (4-7 Nisan 1988), Türk Tabipleri Birliği, Ankara.
- AKBULUT Turhan (1994), **İşçi Sağlığı Prensip ve Uygulamaları**, B.2, İstanbul.
- ALDRICH P. Tybjerg (1994), “**The Danish Case Study**”, Industrial Relations and Environment, Case Studies, EFILWL Ya., ?.
- BHALLA A.S. (1992), “**Conclusions and Future Perspectives**”, (içinde) Environment, Employment and Development, Edit.: A.S. Bhalla, International Labour Organisation, Geneva.
- BİLİR Nazmi (1991), “**İşçi Sağlığının Boyutları**”, 2. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi (4-7 Nisan 1988), Türk Tabipleri Birliği, Ankara.
- BLANSCH Kees Le-HILDEBRANDT Eckart (1994), “**Introduction to the Case Studies**”, (içinde) Industrial Relations and the Environment- Case Studies, Edit.: Kees Le Blansch vd., European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Luxembourg.
- CLINCH J. Peter (2001), “**Towards a more integrated approach to environmental and health and safety policy**”, Eco - Management and Auditing; Mar 2001; 8, 1; ABI/INFORM Global.
- DERELİ Toker (1988), “**Batı Ülkelerinde ve Türkiye’de Sendikaların Karşılaştıkları Sorunlar ve Başlıca Gelişmeler**”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.
- DİE (2004), “Çevresel İstihdam ve Harcamalar Envanteri Kamu Kuruluşları Anketi Sonuçları 2000-2001”, Devlet İstatistik Enstitüsü-Çevre İstatistikleri (<http://www.die.gov.tr>) (22.10.2004)
- DOELEMEN J.A. (1992), “**Employment Concern and Environmental Policy**”, (içinde) Environment, Employment and Development, Edit.: A.S. Bhalla, International Labour Organisation, Geneva.
- FİŞEK Gürhan (1995), “**Hedef: Çevre ve Meslek Hastalıkları**”, '93-'94 Petrol-İş, İstanbul.
- FRANKEL Boris (Çev. DURAND Kamil) (1991), **Sanayi Sonrası Ütopylar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FRENCH Hilary F. (Çev. KÖSEOĞLU Yaman-KÖSEOĞLU Fehiman) (1995), “**Çevre Korunması ile Ticaretin Bağdaşması**”, Dünyanın Durumu 1993, TEMA Vakfı Ya. No. 4.
- GORZ Andre , (Çev. ERGÜDEN Işık) (1995), **İktisadi Aklın Eleştirisi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- GÜLER Çağatay (1995), “**Çevrenin İnsan Sağlığı Üzerinde Etkisi**”, Standart Dergisi Çevre Özel Sayısı, (Mayıs).
- HEWETT Chris-FOLEY Julie (2000), **Employment Creation and Environmental Policy: a literature review**, A Report by Public Policy Research Associates Ltd., Commissioned by the Trade Union Sustainable Development Advisory Committee (TUSDAC).
- HILDEBRAND Eckart t-SCHMIDT Ebarhard (1994), **Industrial Relations and Environmental Protection in Europe**, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Luxembourg.
- ICEM (2001), “**Birleşin ve Örgütlenin, Dünya İşçilerinin Önündeki Yol**”, 21. Yüzyılda Sendikal Politika Arayışları, Dünya Sendikal Hareketi Dosyası-2, Petrol-İş Ya., İstanbul.
- ICFTU (1992), **Environment and Development: The Trade Union Agenda**, Fifteenth ICFTU World Congress (17-24 MArch 1992), Caracas.
- ICFTU (1998), “**Commitments for Sustainable Development**”, Trade Union at the United Nations Headquarters (20April-1 May 1998), New York. (www.icftu.org) (11.02.2003)
- ILO (1989): **Employment and Training, Implication of Environmental Policies in Europe**, International Labour Office, Geneva.
- ILO (1990a), **Major Hazard Control, A Practical Manual**, International Labour Office, Geneva.
- ILO (1990b), **Environment and the World of Work-An overview of the ILO Director-General’s Report to the International Labour Conference**, International Labour Organization, Worker’s Activities.
- ILO (1993), “**C174 Prevention of Major Industrial Accidents Convention, 1993**”, (<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C174>) (22.10.2004)
- ILO (2001), “**21. Yüzyılda Sendikalar**”, 21. Yüzyılda Sendikal Politika Arayışları, Dünya Sendikal Hareketi Dosyası-2, Petrol-İş Ya., İstanbul.
- ILO (2003), **ILO Standards related activities in the area of occupational safety and health: An in-depth study for discussion with a view to the elaboration of a plan of action for such activities**, International Labour Conference 91 st Session 2003, Report VI, International Labour Office, Geneva.
- İSGÜM, “**Pestisidler**”, İSGÜM BÜLTENİ, S.23 (Haziran).
- JACKSON M.P. (Çev. BİLGİNOĞLU Erinç) (1991), **Sendikalar**, Öteki Yayınları, Ankara.
- KAHRAMAN Z. Toprak, “**Globalleşmede Çevre Faktörü ve Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım**”, Yeni Türkiye, Y.1, S.5.
- KARA Serap vd. (1992), “**Bazı Özel Atıkların İnsana ve Doğaya Etkileri: Başlıca Etken Maddeler, Ekolojik Çevrimler ve Önlemler**”, Tehlikeli ve Toksik Atıkların Yönetimi; Teknik, Yasal ve Yöresel Uygulamalar Kollokyumu ve Eskişehir'de Durum ve Çözüm Alternatiflerinin Uygulanabilirlik Yönünden Tartışılması Paneli (26-27 Kasım 1992), Anadolu Üniversitesi Ya. No.678, Eskişehir.
- KLEPPER Gernot (1992), “**The Political Economy of Trade and the Environment in Western Europe**”, International Trade and The Environment, World Bank, Washington.
- KORAY Meyem (2004), “**Dünya Dönüşüm İhtiyacı: Küresel ve Sosyal Politikalar Aranıyor**”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi (22-24 Ocak 2004-Ankara), Türkiye Devrimci İşçi sendikaları Konfederasyonu Ya., Ankara.
- LORDOĞLU Kuvvet -TÖRÜNER Mete (1995), **Çalışma Ekonomisi**, Beta Yayınları, B. 2, İstanbul.

- LOSTAR Dişlen (1989), “**Kurulmuş ve Kurulmakta Olan İşyerlerinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği**”, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu (4-10 Mayıs 1988), Ankara.
- MAKAL Ahmet (2004), “**Sosyal Politika, Sendikal Haklar ve Demokrasi**”, I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi (22-24 Ocak 2004-Ankara), Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Ya., Ankara.
- MCNAUGHTON Colin-PENNEY Jennifer (2002), **Unions and the Environment**, Tela: Environment, Economy and Society, Issue 10, Fitzroy.
- MUNCK Ronaldo (Çev. AYGÜN Cenk) (1995) **Uluslararası Emek Araştırmaları**, Öteki Ya., Ankara.
- ÖZYILDIZ Gönül (1989), “**Pestisidlerin İşçi Sağlığı Açısından Önemi ve Bölgemizde Yapılan İSGÜM Pestisid Çalışmaları**”, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Sempozyumu (4-10 Mayıs 1988), Ankara.
- PETROL-İŞ (1986), **Rakamlarla: İşyerlerinde Tüklenen Yaşam**, Petrol-İş Araştırma Ya. No. 10, İstanbul.
- PETROL-İŞ (1997), **Shell-Mobil-BP İçin Kara Kitap ve Tüketmeme Kampanyamız**, Petrol-İş Ya., İstanbul.
- SKEA Jim (1996), “**Environmental Economic Policies: Competitiveness and Employment**”, Employment and Sustainability in Iron Foundries and Mechanical Engineering Paper presented at the Conference, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions Dublin.
- SOYER Ata (1988), “**Üçüncü Dünyaya Tehlike İhracı: Sanayileşmede Çifte Standart**”, Bilim ve Sanat Dergisi, S. 92 (Ağustos).
- VARGEL İbrahim (1988), “**Tarımsal İşlerde Çalışanlarda Meslek Hastalığı Riskleri**”, İSGÜM Bülteni, S.1(Mayıs)
- VARGI Sinan (1994a), “**Çevrenin Korunmasında Sendikaların Rolü**”, Türk-İş Dergisi, S. 285 (Ocak).
- VARGI Sinan (1994b), “**Çevrenin Korunması Konusunda Sendikalar Tarafından Yürütülen Çalışmalar**”, Türk-İş Dergisi, S.287 (Mart).
- VARGI Sinan (1994c), “**Toplu İş Sözleşmeleri ile Çevrenin Korunması**”, Türk-İş Dergisi, S. 286 (Şubat).
- WHO (1997), “**Occupational health: the workplace**”, (http://www.who.int/environmental_information/Information_resources/htmdocs/execsum.htm) (15.10.2004).
- WYNNE Richard-GRUNDEMANN Robert (1999), “**New Approaches to Improve the Health of a Changing Workforce**”, The European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
- (1993), “**Çevrenin Korunması ve İş Güvenliği Arasında Köprü Kurmak**”, Çalışma Ortamı, S.10 (Eylül).

Tablo 1: Seçilmiş Büyük Endüstriyel Kazalar

Kaza Türü/ Madde	Ölü	Yaralı	Yer/ Ülke/ Tarih
------------------	-----	--------	------------------

Endüstriyel Patlamalar			
Dimetileter	245	3800	Ludwigshafen, F.Almanya, 1948.
Karosen	32	16	Bitburg, F. Almanya, 1954.
İzobütan	7	13	Lousiona, ABD, 1967.
Petrol sızıntısı	2	85	Pernis, Hollanda, 1968.
Propilen	-	230	Illinois, ABD, 1972.
Propan	7	152	Illinois, ABD, 1974.
Sikloheksan	28	89	Flixborough, İngiltere, 1974.
Propilen	14	107	Beek, Hollanda, 1975.
Büyük Yangınlar			
Metan	136	77	Ohio, ABD, 1944.
LPG ¹ (BLEVE)	18	90	Feyzin, Fransa, 1966.
LNG ²	40	-	New York, ABD, 1973.
Metan	52	-	Santa Cruz, Meksika, 1978.
LPG (BLEVE)	650	2500	Mexico City, Meksika, 1985.
Toksik Madde Sızıntıları			
Fosgen	10	-	Poza Rica, Meksika, 1950.
Klorür	7	-	Wilsum, F. Almanya, 1952.
Diokzin/TCDD	-	-	Seveso, İtalya, 1976.
Amonyak	30	25	Cartagena, Kolombiya, 1977.
Sülfür dioksit	-	100	Maryland, ABD, 1978.
Hidrojen sülfüt	8	29	İllinois, ABD, 1978.
Metilzosiyanat	2000	200.000	Bhopal, Hindistan, 1984.
(1) Sıvılaştırılmış petrol gazları			
(2) Sıvılaştırılmış doğal gaz			
(ILO, 1990a: 3-5)			

Şekil: İşyeri Düzeyinde Çevresel Koruma

(Hildebrand- Schmidt, 1994: 141)

Tablo 2: Çevre koruma Sektörü ve Emek Yoğunluğu

Kirliliğin önlenmesi	Orta düzeyde emek yoğun
Tarım alanlarını iyileştirme	Yüksek düzeyde emek yoğun
Yeni enerji kaynakları	Önemli düzeyde emek yoğun
Enerji koruması	Değişken düzeyde emek yoğun
Su ve kanalizasyon çalışmaları	Yüksek düzeyde emek yoğun
Yeniden kazanım, kirlilik yönetimi	Değişken düzeyde emek yoğun
Taşıma ve ulaştırma	Düşük düzeyde emek yoğun
Ormancılık ve orman alanlarını koruma	Yüksek düzeyde emek yoğun
Çevresel araştırma-geliştirme ve eğitim	Yüksek düzeyde emek yoğun
Çevresel yönetim	Yüksek düzeyde emek yoğun

(Doeleman, 53).